

SABINA BAKŠIĆ
ALENA ČATOVIĆ
(Sarajevo)

PRAGMATIČKA ANALIZA KASIDA SABITA UŽIČANINA: ZAHVALE

Sažetak

U fokusu istraživanja su dvije kaside Sabita Užičanina, pisane na osmanskome turskom jeziku. Spomenute kaside analizirane su s pragmatičkog aspekta jer referiraju na vanjezičku stvarnost, odnosno relaciju između pjesnika i njegovog pokrovitelja, Sabita i velikog vezira. Kako te dvije kaside sadrže samo dijelove koji se odnose na pohvalu i zahvalu veziru (*medhiye*), te završnu dovu (*dua*), svojom formom udaljavaju se od osmanske književne tradicije. U Sabitovim stihovima zastupljena su indirektna zahvaljivanja meceni koja rasvjetljavaju patrimonijalni odnos. Kaside su analizirane u teorijskom okviru historijske pragmatike koja se bavi tekstovima iz prošlosti i pristupa im kroz teoriju govornih činova.

Ključne riječi: kasida, zahvala, Sabit Užičanin, historijska pragmatika, ekspresivi, govorni čin, klasična osmanska književnost

UVOD

Divanski pjesnik Sabit Užičanin, u turskoj literaturi poznat kao Bosnalı Alaeddin Sabit, rođen je 1650. godine u Užicu, jednom od kulturnih centara Bosanskog ejaleta. Njegov književni opus privlačio je pažnju brojnih istraživača u Evropi, kao i bosanskohercegovačkih orijentalnih filologa. U skorije vrijeme objavljena je i doktorska disertacija Adnana Kadrića pod naslovom "Lingvostilistička analiza pjesničkog stvaralaštva

Sabita Alaudina Bošnjaka”, odbranjena 2006. godine.¹ Sabitova poezija na osmanskome turskom jeziku bila je predmetom istraživanja i u Turskoj, prije svega u doktorskoj disertaciji Turguta Karacana, objavljenoj u Sivasu 1991. godine pod naslovom *Bosnalı Alaeddin Sabit- Divan*.² Osvrti na bosanskog pjesnika i njegovo djelo prisutni su u većini historija turske književnosti, kao i antologijama divanske poezije.

Sabit Užičanin za sobom je ostavio prilično obiman opus koji se, prema turskom autoru Turgutu Karacanu, sastoji od *Divana* i nekoliko narativnih poema u formi mesnevice (*Zafernama*, *Edhem ü Hüma*, *Derename*, *Berbername*, *Amrû’-leys*), te komentara i prijevoda hadisa pod naslovom *Terceme-i Erbe’în Hadîs*. Njegov *Divan* uređen je prema uzusu klasičnih osmanskih zbornika poezije; počinje miradžijom, nakon koje slijede dva na’ta, te trideset šest kasida posvećenih velikanima njegovog vremena, odnosno državnim dužnosnicima i uglednicima poput vezira Halil-paše, Ibrahim-paše, Hasan-paše i dr. Tu su još tri pjesme u formi kaside koje nose naslove “Abdü’l-kādir el-Geylānī”, “Hazret-i Mevlevī” i “Şikārī-i kadī”, dakle, ukupno 39 kasida. Zatim slijedi šest gazela müzeyyel (prigodnih), tri tahmisa, 44 hronograma, 355 gazela, 2 terci’-i benda, 45 kit’i, 24 rubajje, 182 mufreda i pet lugaza.³

Među kasidama Sabita Užičanina posebnu pažnju privlače kratke kaside napisane kao zahvale osmanskim velikodostojnicima na konkretnim poklonima. Te kaside ne samo svojom kratkom formom od svega nekoliko distiha⁴ već i svojom tematikom donekle odstupaju od književne tradicije. Promatramo li u svjetlu ustrojstva klasične osmanske kaside spomenute stihove Sabita Užičanina, možemo zaključiti da oni ne sadrže uvodna poglavlja *nesīb* i *girîz-gâh*, kao ni poglavlje *fahriye* (samohvalu pjesnika), već samo pohvalu osobi kojoj su posvećene (medhiye) i završno poglavlje (dua), gdje se izražavaju dobre želje upućene adresatu. Sadržaj spomenutih kasida prije svega se odnosi na zahvalu ugledniku, što je često prožeto komplimentima i pohvalama, te

¹ Disertacija je objavljena 2015. godine u izdanju Orijentalnog instituta u Sarajevu. Vidjeti: Adnan Kadrić, *Uvod u stilistiku divanske književnosti: Lingvostilistička analiza poezije Sabita Alaudina Bošnjaka*, Posebna izdanja XLI, Orijentalni institut u Sarajevu, Sarajevo, 2015.

² Turgut Karacan, *Bosnalı Alaeddin Sābit- Divan*, Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları, Sivas, 1991.

³ T. Karacan, *Bosnalı*, 45-47.

⁴ Klasična osmanska kasida sadržavala je od 30 i više distiha (bejtova); vidjeti: Fehim Nametak, *Divanska poezija XVI i XVII stoljeća*, Institut za književnost i Svjetlost, Sarajevo, 1991, 180.

se u tom smislu može okvalificirati kao poglavlje *medhiye*. Stoga odgovara osnovnoj definiciji kaside čiji je medhija temeljni i obavezni dio, a kao izraz zahvale ujedno je i “pjesma koja se pjevala s određenim ciljem pa bi joj najadekvatniji naziv bio - prigodnica”.⁵ Zahvale s aspekta pragmatike predstavljaju govorne činove ekspresive, odnosno zahvaljivanje je reaktivan govorni čin koji se realizira nakon što je sagovornik učinio/rekao nešto dobro za govornika što se, u ovom slučaju, može vidjeti i iz samih naziva kasida. Naime, Sabitove kaside pod naslovima “Zahvala za sat” (Sā’atüñ Teşekkürine), “Kad je Halil-paša dao rižu dok je [Sabit] bio kadija Bosne” (Bosna Kâdısı İken Halil Paşa Pirinç Virdükde), “Kasida izrečena kad mu je veliki vezir poklonio bundu od samura”(Vezir-i A’zam Semmür Kürk Virdükde Dimişdür)⁶ već su analizirane s aspekta pragmatike, odnosno promatrane su kao govorni činovi ekspresivi. U Sabitovom *Divanu* posebnu pažnju privlače dvije kaside već svojim naslovima: “Diyârbekirden ‘Azlinde Paşa Yüz Altun Harçlık Virdükte” (Kad paša dade novčani dar od sto zlatnika prilikom otpuštanja iz Dijarbekira) i “Şadr-ı A’zam Altun Virdükte” (Kad je veliki vezir zlato darovao) koji direktno iskazuju materijalnu nagradu koju je pjesnik dobio od svog pokrovitelja. To posebno dobiva na značaju u kontekstu pjesnikove biografije iz koje se pouzdano zna da je Sabitova posljednja služba bio položaj mevlevijskog šejha u Dijarbekiru odakle je razriješen 1709. godine, kada se vratio u Istanbul. Naredne tri godine, sve do svoje smrti 1712. godine, ostat će bez posla i namještenja. Prema historijskim izvorima, godine 1709. na položaju velikog vezira bio je Çorlulu Ali Paşa⁷, koji je tu dužnost vršio u periodu od 1706. do 1710. godine, pa se može pretpostaviti da su Sabitovi stihovi upućeni upravo njemu. U prilog tome govori i tvrdnja Dilek Senihe Cenez⁸ da je Çorlulu Ali Paşa bio upućen u književnost i historiju, te imao izgrađen književni ukus.

⁵ F. Nametak, *Divanska poezija*, 180.

⁶ Sabina Bakšić, Alena Čatović, *Književna baština Bosne i Hercegovine na osmanskom turskom jeziku: Pragmatička dimenzija*, Posebna izdanja LVIII, Orijentalni institut u Sarajevu, Sarajevo, 2019, 63-65, 73, 117-119, 129-131, 134-135, 139-145.

⁷ Vidjeti: Dilek Seniha Cenez, *18. Yüzyılda bir Devlet Adamı: Çorlulu Ali Paşa (1706-1710)*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, yüksek lisans tezi, İstanbul, 2017. (https://www.academia.edu/35732230/18._Yüzyılda_Bir_Devlet_Adamı_Çorlulu_Ali_Paşa_1706-1710_A_Stateman_in_the_18th_Century_Çorlulu_Ali_Pasha_1706-1710)

⁸ S. Cenez, *18. Yüzyılda*, 69.

ZAHVALJIVANJE KAO GOVORNI ČIN

Zahvaljivanje kao govorni čin spada u ekspresive jer govornik/pošiljalac poruke iskazuje svoj emotivni stav prema sagovorniku/primatelju poruke. On, ujedno, predstavlja reaktivni govorni čin jer je, zapravo, reakcija na neku prethodnu akciju/radnju sagovornika/primatelja poruke.

John Searle ga opisuje kao ilokucijski akt realiziran kao reakcija na prethodnu radnju sagovornika za koju govornik misli da je bila korisna za njega. Tako bi se on mogao opisati na sljedeći način:

- pravila propozicijskog sadržaja: prethodna radnja koju je izvršio sagovornik;
- pripremna pravila: prethodna radnja bila je korisna za govornika i govornik misli da je ona bila korisna;
- pravilo iskrenosti: govornik osjeća zahvalnost prema sagovorniku;
- bitno (suštinsko) pravilo: računa se kao iskazivanje zahvalnosti.⁹

Geoffrey Leech navodi da je to govorni čin čija je ilokucija u skladu s društvenim ciljem očuvanja društvene ravnoteže između sagovornika.¹⁰

Florian Coulmas, opet, razlikuje zahvaljivanje kao inicijativni i reaktivni govorni čin, zahvaljivanje za materijalna i nematerijalna dobra, zahvaljivanje za akciju koju je sagovornik sam učinio i zahvaljivanje za neku akciju koju je sagovornik učinio na zahtjev, molbu govornika, kao i zahvaljivanje koje implicira zaduženost, obavezu i zahvaljivanje koje to ne implicira.¹¹ Iako stepen iskazane zahvalnosti ovisi o društvenom odnosu sagovornika, o samom predmetu zahvaljivanja, kao i kulturološkim varijacijama, spomenuti autor smatra da se zahvaljivanje može smatrati pragmatičkom univerzalijom.

No, Anna Wierzbicka ukazuje na to da se u različitim kulturama može raditi o različitim govornim činovima, iako se oni mogu podvesti pod iste prijevodne ekvivalente. Tako, naprimjer, zahvaljivanje u engleskom i japanskom jeziku može se kroz semantičke primitive pokazati kao različit govorni čin:

⁹ John Searle, *Speech Acts: An Essay in the Philosophy of Language*, Cambridge University Press, Cambridge, 1969, 67.

¹⁰ Geoffrey Leech, *The Principles of Pragmatics*, Longman, London and New York, 1983, 104.

¹¹ Florian Coulmas, "Poison to Your Soul", u: *Conversational Routine: Explorations in standardized communication situations and prepatterned speech*, urednik Florian Coulmas, Walter de Gruyter, The Hague, 1981, 74-75.

Thanks

Ja znam da si ti učinio nešto dobro za mene
 Ja zbog toga osjećam nešto dobro prema tebi
 Ja to kažem zato što želim da ti osjetiš nešto dobro

Kansha suru (prijevodni ekvivalent engleskog *thanks*)

Ja znam da si ti učinio nešto dobro za mene
 Ja kažem: Ja osjećam nešto dobro prema tebi zbog toga
 Ja znam da ja ne bih mogao učiniti nešto tako dobro za tebe
 Ja se osjećam loše zbog toga
 Ja to kažem zato što mislim da bi to trebalo reći.¹²

Zahvaljivanja se često razmatraju kao forme učtivosti. Prema modelu Penelope Brown i Stephena C. Levinsona, zahvaljivanje ugrožava govornikov *negativni obraz*¹³ (njegovu potrebu da bude slobodan i neometan u svom djelovanju) jer on prihvata dug prema sagovorniku.¹⁴ S aspekta sagovornika, ono bi spadalo u strategije pozitivne učtivosti jer iskazuje pozitivno vrednovanje njegovog obraza. No, u modelu spomenutih autora ne nalazimo ga kao posebno izdvojenu strategiju. Zahvaljivanje se spominje, zapravo, u strategijama negativne učtivosti, unutar isprika, tačnije, unutar strategije navođenja razloga uz pretjerivanje (naprimjer: “Ne mogu to ni od koga drugog posuditi.”), gdje se za takve iskaze tvrdi da u jeziku Tzeltal služe i kao izrazi zahvalnosti.¹⁵ Zajedničke crte sa zahvaljivanjem ima još jedna strategija negativne učtivosti – *otvoreno priznavanje duga*. I ovi autori navode primjere zahvaljivanja u japanskom jeziku gdje se zapravo iskazuje žaljenje. Tako proizlazi da je za neke kulture izražavanje zahvalnosti podjednako teško kako za govornika tako i za sagovornika.¹⁶ Za neke druge autore zahvaljivanje samo po sebi kompleksan je govorni čin koji uključuje pozitivne i negativne osjećaje.

¹² Anna Wierzbicka, *Cross-Cultural Pragmatics: The Semantics of Human Interaction*, Mouton de Gruyter, Berlin, New York, 2003, 157.

¹³ Vidjeti: Sabina Bakšić, *Strategije učtivosti u turskom jeziku*, Elektronsko izdanje Filozofskog fakulteta u Sarajevu, Sarajevo, 2012, 6-10.

¹⁴ Penelope Brown, Stephen C. Levinson, *Politeness: Some Universals in Language Usage*, Cambridge University Press, Cambridge, 1987, 67.

¹⁵ P. Brown, S. Levinson, *Politeness*, 189.

¹⁶ *Ibid*, 210.

Kao konvencije učtivosti, zahvaljivanje analiziraju i Pavica Mrazović i Zora Vukadinović, ističući postojanje i indirektnih zahvaljivanja, naprimjer, “Baš si dobra!”¹⁷, jer se sagovorniku, zapravo, upućuje kompliment, a izostaje upotreba performativnog glagola “zahvaliti se” u prvom licu prezenta (“Zahvaljujem se!”), ili, pak, iskaza “Hvala!”.

Zahvaljivanja se mogu i intenzificirati. To je pogotovo moguće u indirektnim zahvaljivanjima, gdje se može govoriti o kombinacijama strategija učtivosti. Pretjerivanja su uvijek poželjna kada je riječ o govornim činovima koji se odnose na pozitivni obraz sagovornika (njegovu potrebu da bude pozitivno vrednovan i prihvaćen u društvu), poput pohvala i komplimenata. Važno je zapaziti da u bosanskom jeziku pohvala i zahvala potječu od istog korijena. S druge strane, sama pretjerivanja mogu biti tumačena i principom zanimljivosti koji, prema mišljenju Geoffrey Leecha, leži u pozadini i od govornika zahtijeva da kaže nešto što je nepredvidljivo i zanimljivo.¹⁸

Kako je u ovom radu riječ o zahvaljivanju u kasidama Alaudina Sabita Užičanina, odnosno o pisanom diskursu, književnom žanru i tekstu koji je nastao u 17. i 18. stoljeću, nužno je za ispravnu analizu uvrstiti i metodološke aspekte historijske pragmatike koja se upravo i bavi svim vrstama historijskih tekstova. Performativnost, pak, samog teksta, odnosno književnoumjetničkog djela, već je odavno prepoznata i priznata kod mnogih teoretičara književnosti jer se naglasak premjestio “s konstativne na performativnu koncepciju pripovjednog teksta”.¹⁹

Historijska pragmatika dijeli se na pragmafilogiju i dijahronijsku pragmatiku. Prva istražuje “historijske” tekstove s pragmatičkog aspekta, usmjeravajući pažnju na komunikacijski kontekst tih tekstova i opisujući njihove kontekstualne aspekte, u što spadaju pošiljatelj i primatelj poruke, društveni i individualni odnosi, kao i ciljevi teksta, dok druga za polaznu tačku uzima ili određenu lingvističku formu i analizira njenu pragmatičku funkciju u različitim vremenskim periodima, ili, pak, polazi od govorne funkcije, istražujući njene različite realizacije kroz vrijeme gdje se poredi ilokucijska snaga određenih govornih činova. Teorija govornih činova često je predstavljana kao osnova za pragmatički opis i glavno metodološko sredstvo historijske pragmatike pa će i u ovom radu

¹⁷ Pavica Mrazović, Zora Vukadinović, *Gramatika srpskohrvatskog jezika za strance*, Dobra vest, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci, Novi Sad, 1990, 608.

¹⁸ G. Leech, *The Principles*, 146.

¹⁹ Kristina Peternai, *Učinci književnosti*, Disput, Zagreb, 2005, 6.

biti okosnica analize, jer je u pitanju analiza govornog čina zahvaljivanja. Stoga će pažnja biti posvećena kontekstu u kojem se on pojavljuje a koji, između ostalog, uključuje statuse govornika (pjesnika) i sagovornika (interpretativna zajednica, osmanski elitni krugovi, potencijalne mecene), njihove društvene relacije, kao i konkretnu situaciju u kojoj se govorni čin realizira. Što se samog teksta tiče, potrebno je imati u vidu nekoliko činjenica. Prije svega, riječ je o poeziji, i to onoj koja nije pisana na maternjem jeziku pjesnika, koja je imala zadane oblike, ali je pjesnik unutar njih, ipak, pokušavao ugraditi tragove vlastitog izričaja.

ZAHVALE U KASIDAMA SABITA UŽIČANINA

Kao što je u uvodu navedeno, u Sabitovom *Divanu* posebnu pažnju privlače dvije kaside, pod naslovima “Diyârbekirden ‘Azlinde Paşa Yüz Altun Hârclik Virdükte” (Kad paša dade novčani dar od sto zlatnika prilikom otpuštanja iz Dijarbekira) i “Şadr-ı A’zam Altun Virdükte” (Kad je veliki vezir zlato darovao), koje će ovdje biti analizirane s aspekta pragmatike.

ŞADR-I A’ZAM ALTUN VİRDÜKTE

*Bahâne eyleyüp ma’mûrî-i ebyât ü eş’ârı
Dil-i vîrânum itdüñ lutf ile âbâd sulţânum*

*Yüz istihsân ile yüz sikke-i zer eyledüñ ihsân
İki yüzden sevindi Sâbit-i nâ-şâd sulţânum*

KEZÂLİK

*Beni in’am-ı şâhib-şadr-ı ‘alâya sezâ gördüñ
Yüz altun ile mesrûr eyleyüp akrân beyninde*

*Yüzün güldi gül-i şad-berg-i handân gibi şevkümden
Muhaşşal yüzli düşdüm zümre-i ‘irfân beyninde²⁰*

KAD JE VELIKI VEZIR ZLATO DAROVAO

*Sazdane stihove i pjesme za izgovor si uzeo
Moj sultane, srce mi slomljeno svojom milošću zacijelio*

*Uz stotine pohvala stotinu zlatnika si darovao
Moj sultane, nesretni se Sabit zbog dvije stotine obradovao*

²⁰ T. Karacan, *Bosnali*, 242.

I JOŠ OVO

*Nagrade velikog veziramene si smatrao dostojnim
Sa stotinu zlatnika, međ' jednakima me učinio sretnim*

*Na moju silnu želju ti si se poput vesele ruže od stotinu latica nasmijao,
Ukratko, među spoznavateljima stotinom sam se okitio.*

U navedenim stihovima ne nalazimo direktno zahvaljivanje, odnosno performativni glagol “zahvaliti se”, ili, pak, iskaz “Hvala!”. Pjesnik u svojim stihovima opisuje svoju situaciju i stanje prije i poslije primljenog dara. Prije mu je srce bilo slomljeno, bio je nesretan, a poslije je sretan i radostan. No, dva su razloga za sreću. Prvi je pohvala, i to stotinu pohvala, što je očigledno pretjerivanje, ali se slaže sa iznosom materijalne nagrade koja predstavlja drugi razlog. To pokazuje ondašnji odnos pjesnika i mecene (sultana, velikog vezira, državnog uglednika); pokrovitelj je tada bio istovremeno i posljednji kritičar i izvor egzistencije za umjetnika. Veliki vezir je prepoznao ljepotu stihova i nagradio autora materijalnom nagradom, zlatnicima. Pjesnik svoju zahvalu ujedno koristi i kao pohvalu meceni.

U osmanskome društvu velikodostojnik, čak i ako se nije zanimao za umjetnost, smatrao je svojom obavezom da je u manjoj ili većoj mjeri podrži. Ta činjenica nas navodi na zaključak da je podrška i zaštita umjetnosti postala uvriježena tradicija. Cevdet Dadaş govori o tome kako je bilo uobičajeno da poezija dospije do određenih instanci, bude prihvaćena i nagrađena.²¹

U stihovima se pjesnik velikom veziru obraća honorifikom “sultan“, kojim se obraćalo vrhovnom vladaru Osmanskog Carstva, kao i njegovoj djeci, majci i supruzi. Ovdje se može uočiti pretjerivanje u opisu adresata, što je jedna od dominantnih karakteristika zahvala u svim kulturama. Spomenuti stihovi bi se, prema modelu P. Brown i S.C. Levinsona, mogli uvrstiti i u *otvoreno priznavanje duga*. S druge strane, ako u obzir uzmemo isticanje razlika u izražavanju zahvala u različitim kulturama (prema Anni Wierzbickoj), ovdje bi zahvala više odgovarala opisu koji je dat za spomenuti govorni čin u engleskoj kulturi (Ja znam da si ti učinio nešto dobro za mene; ja zbog toga osjećam nešto dobro prema tebi; ja to kažem zato što želim da ti osjetiš nešto dobro). Ali, iako pjesnik ne navodi otvoreno žaljenje što nije u stanju isto učiniti za primatelja poruke, ta je nemoć očigledna iz samog njegovog položaja

²¹ Tuba Işınsu Durmuş, *Tutsan Elini Ben Fakirin: Osmanlı Edebiyatı Geleneği*, Doğan Kitap, İstanbul, 2009, 79.

na hijerarhijskoj ljestvici, te upotrebe leksema “ihsân” (dobročinstvo) i “luṭf” (milost) koje ukazuju na podređenu poziciju pjesnika kome se vezir smilovao i ukazao mu dobročinstvo.

Stoga Sabit veziru zahvaljuje stihovima u koje ugrađuje sve svoje pjesničko umijeće, odnosno, na materijalnu nagradu uzvraća verbalnim darom osobi koja zna prepoznati vrijednost poezije. Podsjetimo da su prvobitno za milost pokrovitelja bili zaslužni opet Sabitovi stihovi: “Sazdane stihove i pjesme za izgovor si uzeo/Moj sultane, srce mi slomljeno svojom milošću zacijelio” (Bahâne eyleyüp ma’mûrî-i ebyât ü eş’ârı/Dil-i vîrânım itdûñ luṭf ile âbâd sultânım). Dakle, poezija se prepoznaje i kao način stjecanja naklonosti velikodostojnika, ali i kao sredstvo zahvale.

Što se tiče jezičkih sredstava, spomenuta je zahvala realizirana upotrebom glagolau perfektu na *-di* (itdûñ, eyledûñ, sevindi, gördûñ, güldi, düşdüñ), kojim se izražava radnja što se okončala prije momenta govora. Kako taj perfekt označava dinamičnost i procesualnost, odnosno radnju u koju je govornik bio uključen, on “može imati i sekundarno, najčešće kontekstom uvjetovano, *modalno značenje kategoričnosti*”.²²

Za mnoge konsensne govorne činove u kojima se uspostavlja bliskost i solidarnost sa sagovornikom i koji se realiziraju u korist sagovornika karakteristično je pretjerivanje i dodavanje, odnosno proširivanje ustaljenih fraza (u ovom slučaju zahvale), čime govornik/pošiljatelj poruke želi pokazati kako svoju iskrenost tako i napor da naglasi vlastiti emotivni stav, odnosno pozitivno vrednovanje sagovornika. U Sabitovoj pjesmi takav postupak može se prepoznati u dodavanju dva distiha koje je pjesnik naslovio “I još ovo” (Kezâlik). Kao i u prethodnim stihovima, i ovdje je riječ o indirektnom zahvaljivanju. Može se reći da to donekle podsjeća na strategiju negativne učtivosti *otvoreno priznavanje duga*, jer pjesnik navodi da ga je veliki vezir učinio sretnikom tako što ga je nagradio sa sto zlatnika. Taj se broj provlači i kroz ostale stihove, veliki se vezir poredi s ružom od stotinu latica, a pjesnik je okićen stotinom zlatnika (“Yüzün güldi gül-i şad-berg-i hândân gibi şevkûmden/ Muḥaşşal yüzli düşdüñ zümre-i ‘irfân beyninde”). Broj “sto” upotrijebljen je kao hiperbola, odnosno u značenju koje u turskoj kulturi ima broj četrdeset. Naime, u turskom jeziku broj “četrdeset” (kırk) koristi se za “izražavanje velike i neodređene količine nečega, odnosno vremenskog trajanja koje

²² Ekrem Čaušević, *Gramatika suvremenoga turskog jezika*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 1996, 262-263.

se subjektivno i s afekcijom procjenjuje kao ‘vrlo dugo’”.²³ Uvriježena upotreba broja “četrdeset” za izražavanje mnoštva ovdje je prenesena na broj sto, vjerovatno pod utjecajem perzijske sintagme “gül-i şad-berg” (ruža od stotinu latica).

Tako i ovdje zahvaljivanje pokrovitelju, kao i njegovo hvaljenje, prati pretjerivanje kao uobičajeno sredstvo u govornim činovima koji se odnose na korist i dobrobit sagovornika.

I sljedeća kasida u Divanu Sabita Užičanina ima *redif*²⁴ s honorifikom “sulţânûm”, te svojim sadržajem uveliko podsjeća na prethodnu.

DİYÂRBEKÎRDEN ‘AZLİNDE PAŞA YÜZ ALTUN HÂRCLIK VİRDÜKDE

Cenâb-ı hażretüñden surre-i zer geldi sulţânûm

Vücûd-ı nâ-tivâna kuvvet ü fer geldi sulţânûm

Şararmışken ‘izârum zer gibi fikr-i ma’ûnetden

Tene cân beñze kan kalbe feraħlar geldi sulţânûm

Cebîninde tesirü’n-nâzirin zer ĥall ile mektûb

Yüzi par par yanar şad mâh-peyker geldi sulţânûm

Eli altun ‘aâli câmesi zer-beft-i efrencî

Refâkat itmege bir pâk ‘asker geldi sulţânûm

İşün altuna döndi eyle Sâbit şimdiden şoñra

*Du’â-yı devlete iĥlâş ile yer geldi sulţânûm.*²⁵

KAD PAŞA DADE NOVČANI DAR OD STO ZLATNIKA

PRILIKOM OTPUŠTANJA IZ DIJARBEKIRA

Od tvoje uzvišene svjetlosti kesa zlata stiže, moj sultane

Oslabljenom tijelu snaga i moć stiže, moj sultane

Kad mi je lice ko zlato požutjelo nadajući se pomoći

Lice mi se zarumeni, tijelo oživi, srce se razveseli, moj sultane

Pismo sa zlaćanom oznakom na čelu tvoga zlatnog utjecaja

Stotinu uštapa sjajnog lica stiže, moj sultane

Sa zlatnicima u rukama jedan čisti vojnik stiže

Košulja mu franačka, zlatom izvezena, moj sultane

Tvoje stanje u zlato se pretvori, Sabite, pa od sada

Dode vrijeme da iskrenu dovu carstvu činiš, moj sultane.

²³ E. Čaušević, *Gramatika*, 173.

²⁴ Redif je riječ ili grupe riječi koje se ponavljaju u svakom stihu.

²⁵ T. Karacan, *Bosnali*, 242-243.

Navedeni stihovi također predstavljaju indirektno zahvaljivanje, kako to nazivaju Mrazović i Vukadinović, u kojem je zastupljena i pohvala darovatelju. Pjesnik i ovdje zahvalu realizira kroz kontrastiranje svoje situacije prije i nakon primljene materijalne nagrade, pri čemu koristi pretjerivanje: “Kad mi je lice ko zlato požutjelo nadajući se pomoći/Lice mi se zarumeni, tijelo oživi, srce se razveseli” (Şararmışken ‘izârum zer gibi fikr-i ma’ûnetden/Tene cân beñze kıan kıalbe ferahlar geldi). U klasičnoj osmanskoj stilistici kontrast predstavlja stilsku figuru *težad*, gdje se na istom mjestu navode oprečne karakteristike dvije pjesničke slike, ideje ili emocije.²⁶ U savremenoj, pak, stilistici takav postupak mogao bi se podvesti pod antitezu, semantičku figuru koja se “sastoji u navođenju suprotnih pojmova radi stvaranja kontrasta.”²⁷ Antiteza je često zasnovana na upotrebi antonima, ponekad samo kontekstualnih antonima koji su zapravooprečni samo u određenom kontekstu. Primjer za to nalazimo u navedenom Sabitovom distihu gdje samo u opisu boje lica možemo govoriti o antonimima i “žuto” i “rumeno”, odnosno “lice ko zlato požutjelo” i “lice mi se zarumeni”.

U posljednjem stihu pjesnik, obraćajući se samome sebi, navodi da je došlo vrijeme da čini dovu za dobrobit vlasti koja ga je nagradila: “Tvoje stanje u zlato se pretvori, Sabite, pa od sada/ Dođe vrijeme da iskrenu dovu carstvu činiš, moj sultane” (İşün altuna döndi eyle Sâbit şimdiden şoñra /Du’â-yı devlete ihlâş ile yer geldi sultânım). Tu se pokazuje važnost dove (molitve) kao verbalne nagrade ili zahvale za konkretnu nagradu.²⁸

Što se tiče jezičkih sredstava, spomenuta je zahvala realizirana upotrebom glagola *gelmek* u perfektu na *-di* (geldi), kojim se izražava radnja što se okončala prije momenta govora, a koji se ovdje koristi i zbog potreba rime. Paša kojem je zahvala upućena i u ovim se stihovima oslovljava honorifikom “sultan“, koji ima prisvojni sufiks za prvo lice jednine (“moj“). I u savremenom turskom jeziku prilikom obraćanja sagovorniku na višoj poziciji postoji “preplitanje“ iskazivanja poštovanja i bliskosti (upravo upotrebom prisvojnog sufiksa za prvo lice jednine).

U svakom distihu pojavljuje se leksema “altun” (zlato) ili njena perzijska istoznačnica “zer” (zlato), što postaje tematska riječ koja doprinosi jedinstvu cijele kaside - zahvalnice paši za darovane zlatnike, a koja je predstavljena i u naslovu pjesme.

²⁶ Vidjeti: Cem Dilçin, *Türk Şiir Bilgisi*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1995,449.

²⁷ Marina Katnić-Bakaršić, *Stilistika*, Ljiljan, Sarajevo, 2001, 330.

²⁸ Vidjeti: S. Bakšić, A. Čatović, *Književna*,53.

*Ponavljanja u poetskom tekstu s jedne strane daju čvstoću, formaliziranu strukturu stihu, dok sa druge strane tu strukturu razotkrivaju, čine vidljivom. Ponavljanje elemenata u stihu ne znači da ti elementi imaju uvijek istu semantiku, uvijek istu funkciju: oni su dati na različitim mjestima, u različitim mikrokontekstima, te se ispostavlja da i oni funkcioniraju različito.*²⁹

Različita semantika ponavljanih leksema uočava se i u Sabitovim stihovima. Naime leksema “zer” u konstrukcijama “surre-i zer” (kesa zlata), “zer ḥall” (zlatna oznaka), “câmesi zer-beft-i efrenci” (košulja franačka, zlatom izvezena) naglašava ekspresiju radosti pjesnika zbog dobivene nagrade, dok u stihu “Şararmışken ‘izârum zer gibi fikr-i ma’ûnetden” (Kad mi je lice ko zlato požutjelo nadajući se pomoći) zlato predstavlja sredstvo poređenja za pjesnikovo teško stanje prije dobroćinstva velikog vezira. Stilska figura ponavljanja prisutna je i u klasičnoj osmanskoj stilistici gdje se naziva *tekrîr* i koristi se kako bi se pojačao efekat poetskog izričaja.³⁰ Tematskom jedinstvu pjesme doprinosi i upotreba metafora za zlato, kao u primjeru “stotinu uštapa sjajnog lica” (yüzi par par yanar şad mâh-peyker) gdje su zlatnici zbog svoje boje, sjaja i oblika upoređeni s punim mjesecom.

ZAKLJUČAK

U ovom su radu s aspekta pragmatike analizirane dvije kaside Sabita Užičanina koje se svojom tematikom i kratkom formom od svega nekoliko distiha udaljavaju od književne tradicije, posebno zato što sadrže samo pohvalu osobi kojoj su posvećene i završnu dovu. Sama forma kaside je vrlo prikladna za takav pristup jer se radi o pjesmi prigodnici koja se pisala s određenim ciljem. Date kaside Sabita Užičanina mogu se promatrati kao ekspresivi, tačnije rečeno zahvale, reaktivni govorni činovi koji se realiziraju nakon što je adresat učinio nešto dobro za pošiljatelja poruke, u ovom slučaju veliki vezir za pjesnika Sabita. Pjesnik se u svojim stihovima indirektno zahvaljuje svom meceni opisujući svoje stanje prije i poslije dobivanja materijalne nagrade. Ujedno, on poetski stilizirano hvali velikog vezira i upućuje dove za njegovu dobrobit, što se može shvatiti kao svojevrsan uzvratni verbalni dar. Pohvale veziru

²⁹ M. Katnić-Bakaršić, *Stilistika*, 140.

³⁰ Vidjeti: C. Dilçin, *Türk*, 452.

prožete su različitim stilskim postupcima klasične osmanske književnosti, kao što su ponavljanje, hiperbola i kontrast.

Teorija govornih činova često je predstavljena kao osnova za pragmatički opis i glavno metodološko sredstvo historijske pragmatike pa je i u ovom radu bila okosnica analize jer je u pitanju analiza govornog čina zahvaljivanja. Takvim postupkom moguće je rekonstruirati historijski kontekst koji uključuje statuse govornika (pjesnika) i sagovornika (mecene), njihove društvene relacije, kao i konkretnu situaciju u kojoj se govorni čin realizira. U ovom slučaju, pokazuje se egzistencijalna ovisnost umjetnika od svog pokrovitelja, odnosno patrimonijalni odnos Osmanskog Carstva prema umjetnosti.

PRAGMATIC ANALYSIS OF QASIDAS BY ALAUDIN SABIT: EXPRESSIONS OF GRATITUDE

Abstract

This paper focuses on the two *qasidas* written in Ottoman Turkish by Bosnalı Alaeddin Sabit, a 17th-century poet from Užice in Ottoman Bosnia. A pragmatic analysis of these *qasidas* reveals that the poems refer to an extralinguistic reality, i.e. the relationship between the poet and his patron, the grand vizier. Since these *qasidas* have only two chapters dedicated to laudation (*medhiye*) and prayer (*dua*), this distinguishes them from the classical Ottoman *qasida* form. Couplets in Sabit's *qasidas* include indirect expressions of gratitude to his benefactor and thus bring to light this relation of patronage. Historical pragmatics was used as the theoretical framework for this paper since it deals with texts from the past and approaches them through speech act theory.

Key words: qasida, expressions of gratitude, Bosnalı Alaeddin Sabit, historical pragmatics, expressives, speech act, classical Ottoman literature

LITERATURA

Bakšić, Sabina; Čatović, Alena, *Književna baština Bosne i Hercegovine na osmanskome turskom jeziku: Pragmatička dimenzija*, Posebna izdanja LVIII, Orijentalni institut u Sarajevu, Sarajevo, 2019.

- Bakšić, Sabina, *Strategije učtivosti u turskom jeziku*, Elektronsko izdanje Filozofskog fakulteta u Sarajevu, Sarajevo, 2012.
- Brown, Penelope; Levinson, Stephen C., *Politeness: Some Universals in Language Usage*, Cambridge University Press, Cambridge, 1987.
- Cenez, Dilek Seniha, *18. Yüzyılda bir Devlet Adamı: Çorlulu Ali Paşa(1706-1710)*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, yüksek lisans tezi, İstanbul, 2017.
- Coulmas, Florian, "Poison to Your Soul", u: *Conversational Routine: Explorations in standardized communication situations and prepatterned speech*, urednik Florian Coulmas, Walter de Gruyter, The Hague, 1981, 69-93.
- Čaušević, Ekrem, *Gramatika suvremenoga turskog jezika*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 1996.
- Dilçin, Cem, *Türk Şiir Bilgisi*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1995.
- Durmuş, Tuba İşinsu, *Tutsan Elini Ben Fakirin: Osmanlı Edebiyatı Geleneği*, Doğan Kitap, İstanbul, 2009.
- Jucker, H. Andreas; Taavitsainen, Irma, *Speech Acts in the History of English*, John Benjamin Publishing Company, Amsterdam/Philadelphia, 2008.
- Kadrić, Adnan, *Lingvostilistička analiza poezije Sabita Alaudina Bošnjaka*, Posebna izdanja XLI, Orijentalni institut u Sarajevu, Sarajevo, 2015.
- Karacan, Turgut, *Bosnalı Alaeddin Sâbit- Divan*, Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları, Sivas, 1991.
- Katnić-Bakaršić, Marina, *Stilistika*, Ljiljan, Sarajevo, 2001.
- Leech, Geoffrey, *The Principles of Pragmatics*, Longman, London and New York, 1983.
- Mrazović, Pavica; Vukadinović, Zora, *Gramatika srpskohrvatskog jezika za strance*, Dobra vest, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci, Novi Sad, 1990.
- Nametak, Fehim, *Divanska poezija XVI i XVII stoljeća*, Institut za književnost i Svjetlost, Sarajevo, 1991.
- Peternai, Kristina, *Učinci književnosti*, Disput, Zagreb, 2005.
- Searle, John, *Speech Acts: An Essay in the Philosophy of Language*, Cambridge University Press, Cambridge, 1969.
- Wierzbicka, Anna, *Cross-Cultural Pragmatics: The Semantics of Human Interaction*, Mouton de Gruyter, Berlin, New York, 2003.

Internet izvori

https://www.academia.edu/35732230/18._Yüzyılda_Bir_Devlet_Adamı_Çorlulu_Ali_Paşa_1706-1710_A_Stateman_in_the_18th_Century_Çorlulu_Ali_Pasha_1706-1710_